

ПЕДАГОГИКА

УДК 37.012

https://doi.org/10.52754/16948610_2023_1_11**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫН УЛУТТАР АРАЛЫК МАДАНИЯТКА ТАРБИЯЛООНУН КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА ДЕҢГЭЭЛИ**

Өмурзакова Гулкайыр Абдималиковна, окутуучу,
 gomurzakova@oshsu.kg
 Ош мамлекеттик университети,
 Ош, Кыргызстан

Аннотация. Макалада азыркы мектептин башталгыч классынын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун маселеси каралган. Мектепте улуттар аралык маданиятка тарбиялоону уюштуруу процесси окуучуларды адамдын жана улуттун укуктары, улуттук жана адамзаттык баалуулуктар жөнүндө илимий билимдер системасы менен тааныштырууну, атуулдук аң-сезимди өнүктүрүүнү, улуттар аралык маданиятка тарбиялоону калыптандырууну камтыйт. Изилдөөнүн жүрүшүндө класстан тышкаркы иштерде башталгыч класстардын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын компоненттери (когнитивдик, мотивациялык, иш аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу), анын критерийлери жана алардын жогорку, орточо, төмөнкү деңгээлдери аныкталган. Башталгыч класстардын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун өзгөчөлүктөрүн изилдөө, анын компоненттерин жана анын критерийлерин аныктоону талап кылат. Бул окуучулардын улуттар аралык маданиятка тарбиялоо процессинин натыйжалуулугун арттыруунун башкы шарты болуп саналат.

Ачык сөздөр: тарбиялоо, класстан тышкаркы иштер, когнитивдик, мотивациялык, иш аракеттик, баалоочу, каада-салт, маданият, мамилелешүү.

КРИТЕРИИ И УРОВЕНЬ ВОСПИТАННОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ

Өмурзакова Гулкайыр Абдималиковна, преподаватель,
 gomurzakova@oshsu.kg
 Ошский государственный университет,
 Ош, Кыргызстан

Аннотация. В статье рассматривается проблема воспитания учащихся начальных классов в интернациональной культуре. Процесс организации воспитания межнациональной культуры в школе включает приобщение учащихся к системе научных знаний о правах человека и нации, национальных и общечеловеческих ценностях, развитие гражданского сознания, формирование воспитания межнациональной культуры. В ходе исследования были определены компоненты (познавательный, мотивационный, деятельностный, оценочно-суммарный) воспитанности младших школьников в интернациональной культуре во внеурочной деятельности, ее критерии и их высокий, средний и низкий уровни. Изучение особенностей воспитания учащихся начальных классов к межнациональной культуре требует выявления ее компонентов и критериев. Это

является главным условием повышения эффективности процесса приобщения учащихся к межнациональной культуре.

Ключевые слова: воспитание, внеклассная работа, когнитивная, мотивационная, деятельность, оценочная, традиция, культура, отношения.

CRITERIA AND LEVEL OF UPBRINGING OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE FIELD OF INTERETHNIC CULTURE

*Omurzakova Gul kaiyr Abdimalikovna, Lecturer,
gomurzakova@oshsu.kg
Osh state university,
Osh, Kyrgyzstan*

Abstract. *The article deals with the problem of educating primary school students in an international culture. The process of organizing the upbringing of interethnic culture at school includes introducing students to the system of scientific knowledge about human and nation rights, national and universal values, the development of civic consciousness, and the formation of the upbringing of interethnic culture. In the course of the study, the components (cognitive, motivational, activity, estimated-total) of the upbringing of younger schoolchildren in the international culture in extracurricular activities, its criteria and their high, medium and low levels were determined. The study of the peculiarities of educating primary school students to interethnic culture requires the identification of its components and criteria. This is the main condition for increasing the effectiveness of the process of introducing students to international culture.*

Key words: *upbringing, extracurricular work, cognitive, motivational, activity, evaluation, tradition, culture, relationships,*

Киришүү. Азыркы кезде жаштарды улуттар аралык маданиятка тарбиялоо өлкөбүздүн келечегин аныктаган проблемалардын бири болуп саналат. Биринчиден, Кыргызстандагы социалдык-экономикалык, саясий өзгөрүүлөр, чек ара маселелелери менен байланышкан чыр-чатактар улуттар аралык чыңалууну жаратууда. Экинчиден, Кыргызстандын улуттук саясатынын Стратегиясында, билим берүү системасын өнүктүрүүгө багытталган концептуалдык документтерде өз элинин мурастарын, өлкөнүн маданий өнүгүүсүн жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды түшүнүүгө умтулган маданияттуу «Кыргыз жаранын» тарбиялоо баса белгиленген. «Кыргыз жараны – бул этностук, диний, социалдык жана регионго таандыктыгына карабастан, Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык укуктары жана милдеттери бар [1; 2.]. «Кыргыз жаранын» тарбиялоонун зарылдыгы өлкөнүн жаштарын улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун максаттарын жана мазмунун аныктайт.

Мектеп социалдык институт катары бул проблеманы чечүүдө негизи ролду ойнойт. Мектепте улуттар аралык маданиятка тарбиялоону уюштуруу процесси окуучуларды адамдын жана улуттун укуктары, улуттук жана

адамзаттык баалуулуктар жөнүндө илимий билимдер системасы менен тааныштырууну, атуулдук аң-сезимди өнүктүрүүнү, улуттар аралык маданиятка тарбиялоону калыптандырууну камтыйт. Тарбиялоо процессинде окуучунун жүрүм-турумуна жогорку моралдык түрткү берүү улуттардын өз ара жакындашуусуна жана алардын социалдык-маданий иденттүүлүгүн (менталдык кубулуш, улуттук образ) аныктай билүүсүнө оң таасирин тийгизет. Мына ушуга байланыштуу улуттар аралык маданиятка тарбиялоону башталгыч класстан баштоо натыйжалуу болуп саналат.

Изилдөөнүн каражаттары жана ыкмалары. Класстан тышкары иштерде башталгыч класстын окуучуларына улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун натыйжалуулугун арттыруу үчүн биз райондук шаар жана Ош шаарынын мектептеринде үч этаптан турган педагогикалык эксперимент жүргүздүк. Мисалы, Өзгөн шаарындагы № 7 мектеп-гимназиясы, Карасуу шаарындагы № 11 Ж. Атабаев атындагы орто мектебине, Ош шаарындагы “Жетиген” мектеп-лицейи, №18 А. Навои атындагы мектеп-гимназияларына. Эксперименттин жыйынтыгы өтө жогорку көрсөткүчтү көрсөтө алган. Жогорудагы изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык жана эмпирикалык методдордун комплекси колдонулду.

Жыйынтыктар жана талкуулар. КМШ өлкөлөрдүн окумуштууларындай эле улут маселеси Кыргызстандын тарыхчы, философ, социолог, педагог окумуштуулары тарабынан изилденүүдө. Союз тараганга чейин Кыргызстандын мектептеринде бул багытта бир кыйла тажрыйба топтолгон[11; 12]. Улуттар аралык өз ара мамилелешүүнүн маселелерин педагогдор М.А. Алтаев [4], А. Юнусходжаев[17], Л.Ф. Тимофеева[15], Н.А. Асипова [5;6;7;8;9ж.б], А. Кожобаев [13] ж.б. интернационалдык тарбия берүүнүн маселелери тарбиянын башка түрлөрү менен айкалыштырып чечишкен.

Ал эми СССРдин тарашы улуттар аралык мамиленин курчушуна алып келген. Окумуштуу Н. А. Асипова [1994-2021] изилдөөлөрүндө улуттар аралык өз ара баарлашуу маданиятын калыптандыруунун жаңы социалдык шарттарга ылайык келген фундаменталдуу теориялык, методологиялык жана практикалык маселеси ар тараптуу изилдеген. Н.А. Асипованы Кыргызстанда «Улуттар аралык маданиятты калыптандыруунун педагогикасы» деп аталган тармактын негиздөөчүсү катары карасак болот. Окумуштуу мектеп окуучуларынын улуттар аралык баарлашуу маданиятын калыптандырууда курчап турган чөйрөнүн, жеке психологиялык жана этнопсихологиялык өзгөчөлүктөрүн, тарбиялоонуну этнопедагогикалык ж.б. каражаттарын эске алуу маанилүү педагогикалык шарттардын бири экендигин баса белгилейт. Башкача айтканда, инсандын улуттук өзгөчөлүгү инсан калыптанган чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн бекиткендиктен, инсандын коомдук

калыптанышынын негизги факторлорунун бири болуп саналат. Ошентип, улуттук психологиянын өзүнүн материалдык базасы, спецификалык алып жүрүүчүлөрү бар жана бүтүндөй бир элдин, этностук жамааттын өкүлдөрүнүн курчап турган дүйнөнү кабылдоодо жалпылыгы, жүрүм-турумдун туруктуу формаларында, психологиялык өзгөчөлүктөрдө, тилинде, бири-бири менен жана башка адамдар менен болгон мамилесинде, белгилүү окуяларга болгон мамилесинде көрүнөт. [8; 9; 10 ж.б.]

Адылбек кызы Гүлназдын [3] изилдөөсү көп улуттуу билим берүү жамаатында мектеп окуучуларынын улуттар аралык баарлашуу маданиятын калыптандырууда жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу маанилүү боло тургандыгын белгилеген.

Бирок, республикабыздын окумуштуулары тарабынан улуттар аралык мамилени тарбиялоонун маселелери изилденсе башталгыч класстын окуучуларына улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун маселелери жеткиликтүү изилдене электигин көрсөттү.

Улуттар аралык маданиятын тарбиялоо – бул мектеп окуучуларына коюлган талаптарга ылайык улут тарабынан жаралган улуттук баалуулуктарды жаш муундарга системалуу, максаттуу жана этаптуу өткөрүп берүү процессин түшүнөбүз. Ал эми улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун маңызы – жеке улут топтогон жана муундан муунга өтүп келе жаткан баалуулуктарды жана салттарды сактоону жана өнүктүрүүнү камсыз кылуу менен аныкталат.

Азыркы кезде изилдөөлөрдө улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун теориялык негизин аныктаган бир катар түшүнүктөрүнүн көп кырдуулугу башталгыч класстын окуучуларынын бул багытта тарбиялангандыгынын деңгээлин баалоосу үчүн так критерийлердин жоктугун жаратат. Мунун баары башталгыч класстын окуучуларынын жаш курагына ылайык өнүгүүсүндө, алардын башка улуттун балдары менен болгон мамилесинде, иш-аракеттеринде улуттук өзгөчөлүктөрү көрүнүп турат деген ойду айта алабыз.

Окумуштуу З.Т. Гасанов [10], В.П.Комаров [14], Р.З.Хайруллин [16] жана башкалар улуттар аралык мамилелешүү маданияты бир нече компоненттерден турган структурасы боло тургандыктарын белгилешкен.

Башталгыч кластардын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын деңгээлин атайын критерийлердин жардамы аныктоого болот. Критерий (латынча "критерий" деген сөз, "салыштыруу" дегенди билдирет)- бул белги, анын негизинде предмет же изилденип жаткан кубулуш бааланып, маанилүү жана өлчөөгө мүмкүн болгон натыйжаларды салыштырууда колдонулат

Класстан тышкаркы иштердин системасы башталгыч класстардын окуучуларын улуттар аралык маданиятка тарбиялоонун потенциалына ээ экендигин байкай алдык. Класстан тышкаркы иштердин улуттар аралык маданиятын тарбиялоонун **потенциалы** – бул башталгыч класстардын окуучуларынын жаш өзгөчөлүгүнө, билим деңгээлине, дүйнө таанымына ылайык, алгылыктуу форма жана методдорду, каражаттарды пайдаланып, алардын улуттар аралык маданиятка тарбиялануусуна таасир этүү мүмкүнчүлүгүнүн жыйындысы. Изилдөөнүн жүрүшүндө мектепте жүргүзүлгөн класстан тышкаркы иштерге ата-энелердин катышуусу (ата-эненин билим деңгээлине, социалдык статусуна жана составына, дүйнө таанымынын деңгээлине, коом жөнүндөгү көз караштарына ж.б. жагдайларына жараша), ар түрдүү каражаттарды, алгылыктуу форма жана методдорду колдонуу, педагогикалык шарттарды эске алуу окуучулардын Кыргызстан көп улуттуу өлкө жана анда жашаган улуттар, алардын улуттук баалуулуктары тууралуу билимин, көз караштарын кеңейтүүгө, өзүн көп улуттуу чөйрөдө текшерип көрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Мына ушул жагдайлар башталгыч класстардын окуучуларын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын даярдыгына таасирин тийгизет. Окуучулардын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын **даярдыгы** – алардын өзүн идентификациялай алышына, мамилелешүү маданиятынын жана адеп-ахлактык сапаттарынын калыптанышы менен аныкталат. Мына ушул жагдайдан алганда изилдөөбүздүн максаты класстан тышкаркы иштерде башталгыч класстардын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын компоненттерин жана алардын деңгээлин аныктоо болду.

Биринчи аныктоочу этапта (2019-2020-жж.) текшерүүчү (Т.Т-283 окуучу) жана эксперименталдык топтор (Э.Т. – 281 окуучу) аныктадык. Бул этапта изилдөөнүн проблемасына байланыштуу илимий, илимий-методикалык адабияттарды, Кыргызстандын мектептеринде топтолгон тажрыйбаларды үйрөнүп, талдап, изилденип жаткан проблеманын теориядагы жана практикадагы абалын жана башталгыч класстардын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын компоненттерин, критерийлерин жана анын деңгээлерин аныктадык

Изилдөөнүн жүрүшүндө окумуштуу Н.А. Асипованын [3; 4; 5; 6; 7] методологиялык жана теориялык концептуалдык жоболоруна, илимий булактарды талдоонун жана аныктоочу этаптын натыйжаларына таянуу менен улуттар аралык маданиятына тарбиялоонун структуралык компоненттерин (когнитивдик, мотивациялык, иш аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу), анын критерийлерин аныктай алдык(№.1-таблица).

№1-таблица. Башталгыч класстын окуучуларынын улуттар аралык маданиятынын тарбиялангандыгынын компоненттери жана критерийлери

Компоненттер

Критерийлер

Когнитивдик

- Окуучунун өзүнүн улутун идентификациялай алышы;
- өз улутунун өзгөчөлүктөрүн, баалуулуктарын билиши;
- кам көрүүгө багытталган туруктуу, позитивдүү көз караштар жана ишенимдери бар;
- башка улуттун өзгөчөлүктөрү (тарыхы, тили, дини, үрп-адаттары, маданияты ж.б.у.с.) маалыматынын болушу;
- башка улуттардын балдары менен өз ара аракеттенүүдөгү жүрүм-турум эрежелерди билиши;
- өлкөдөгү жана жашаган жериндеги улуттар жөнүндө билиши;
- башка улуттун балдары менен мамиле түзүүнүн маанисин билиши;
- чыр-чатактар жана алардын келип чыгуу себептери жөнүндө билим;
- улуттардын укуктары тууралуу маалыматынын болушу;
- улуттар аралык мамилелешүү катнаш маданиятынын талаптарын түшүнүүсү.

Мотивациялык-баалуулук – Окуучулардын башка улуттун балдары менен баарлашууга мотивациясынын болушу;

- улутуна карабастан адамды урматтоого, жалпы адамзаттык баалуулуктарга багыт алуусу, эмпатия;
- улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды кабыл алууга умтулуусу; аларга ылайык иш-аракет кылууга умтулат.
- өз улутунун баалуулуктарын баалайт
- башка улуттун тарыхы, маданияты жөнүндө билимдерди өздөштүрүүгө кызыгат;
- улуттар аралык мамилелердин моралдык нормаларын жана жүрүм-турум эрежелерин сактоо.

Иш аракеттик

- Башка улуттун балдары менен позитивдүү баарлашууга даярдыгы бар;

- көп улуттуу чөйрөдө мамиле түзө билүүнүн жөндөмү, көндүмдөрү бар;
- башка улуттун балдары менен биргелешип, ийгиликтүү иштей алат;
- башка улуттун өкүлдөрү менен достук мамиледе болуу;
- көп улуттуу чөйрөдө жүрүм-турумдун этикалык эрежелерин сактай алат;
- этникалык толеранттуулуктун көрүнүштөрүнө ээ;
- башка улуттун балдары менен менен мамилелерди өнүктүрө алат;
- көп улуттуу чөйрөдө менен өз ара аракеттенүү көндүмдөрү бар;
- улуттар аралык чыр-чатактарды жеңүү жөндөмдүүлүгү;
- түрдүү улуттагы балдардын ортосундагы өз ара жардамдашуу, алар менен болгон байланышын кеңейтүүгө, өнүктүрүүгө умтулат.

Баалоочу-маанилик компонент

- Өз улутунун каада-салтын, маданиятын баалай алышы;
- Каада салттын маанисин түшүнүшү;
- Республикабызда, мектеп жайгашкан аймакта жашаган улуттардын маданиятын, салтын баалай алышы;
- улутчул уюмдарга терс мамиле кылуу жана алардын аракеттерине катышпоо;
- башка улуттагы адамдардын өзгөчөлүгүн баалай алышы;
- улуттар аралык мамилелердин моралдык нормаларын жана жүрүм-турум эрежелерин сактоо.

Изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган критерийлерге таянып, класстан тышкаркы иштерде башталгыч класстардын алардын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын жогорку, орточо жана төмөнкү деңгээлдерин аныктай алдык

Төмөн деңгээл: башталгыч класстардын окуучуларынын өз улуту жана анын баалуулуктары тууралуу түшүнүгү начар, анын маанисин такыр эле баалай алышпайт. Бул багытта билими, билгичтиктери, көндүмөрү жетишсиз. Улуттук баалуулуктарга карата туура багыттары жок. Окуучулардын фрагменттик билимдердин болушу, улуттук баалуулуктарды өздөштүрүүсүнө жардам бербейт. Аларды өлкөбүздүн улуттук составы боюнча маалымат кызыктырбайт.

Ортоңку деңгээл: башталгыч класстардын окуучуларынын улуттук баалуулуктун маанисин түшүнүшөт. Бул деңгээлдин өкүлдөрү иш-чараларга дайыма катышууга кызыгышпайт. Сунуш кылган улуттук каада-салттын негиздери жана эрежелери жөнүндө түшүнүктөрү бар, бирок аны ар дайым эле сакташпайт. Өзүнүн иш аракетин дайыма рефлексиялай алышпайт. Өз алдынча дайыма ой жүгүртүп, өзүн дайыма өзү баалабайт. Өзүнүн мүмкүнчүлүгүн, кызыгуусун, керектөөлөрүн баалоосу начар өнүккөн. Улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын **орточо** деңгээлиндин көрсөткүчтөрү төмөнкүдөй мазмунга ээ:

1) Улуттук өз аң сезими – улуттук негизде өзүн-өзү идентификациялоо, улуттук тарыхка жана маданиятка карата оң мамиле.

2) жалпы адамзаттык баалуулуктарды билүүгө кээде гана умтулат.

3) Башка элдердин тарыхына, адабиятына, маданиятына тандалма кызыгуусу бар.

4) Башка улуттардын балдары менен тынчтык, достук мамиледе. Бирок, кээ бир улуттарга карата жек көрүүчүлүк, алар менен карым-катнашты каалабагандык бар.

5) Башка улуттун өкүлдөрү менен баарлашууда айрым учурларды кайдыгерлиги байкалат.

6). Алар өз улутунун тарыхын, маданиятын, салттарын кызыгуу менен үйрөнүшүп, баалуулуктардын жалпы кабыл алынган системасын сактоого аракеттенишет. Алар улуттун баалуулуктарына астейдил мамиле жасайт.

Жогорку деңгээл: башталгыч класстардын окуучуларынын улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын мотивдеринин, максаттарынын болушу менен мүнөздөлөт, каада-салттар боюнча билими, билгичтиктиги жана көндүмдөрү бар. Башка улуттун баалуулуктары жөнүндө билүүгө умтулат. Улуттар аралык маданиятка тарбиялангандыгынын **жогорку** деңгээлинин көрсөткүчтөрү төмөнкүдөй:

1) Өзүнүн улуттук өзгөчөлүгүн аңдап билүүгө, өз улутуна кам көрүүгө багытталган туруктуу, позитивдүү көз караштары бар.

2) Жалпы адамзаттык баалуулуктарды (боорукердик, сулуулук, эмгекчилдик, чынчылдык, патриоттуулук, гуманизм ж.б.) өздөштүрүүгө жана аларга карманууга умтулат. Улуттук- тил, тарых, искусство, фольклор, дин ж.б. негизинде жалпы адамзаттык баалуулуктарды кабыл алат.

3) Башка элдердин тарыхына, адабиятына, маданиятына, илимине болгон кызыгуусу туруктуу, бул тууралуу китептерден, кино тасмалардан, көргөзмөлөрдөн маалымат алышат ж.б.у.с.

4) Башка улуттун балдары менен тынчтык, достук мамилелерди өнүктүрүү каалайт жана алардын маданиятына, тарыхына сый-урмат менен мамиле жасайт.

Башталгыч класстын окуучуларынын улуттар аралык маданияттан тарбиялангандыгынын деңгээлинин мазмундук критериалдык мүнөздөмөсү – бул процесстин динамикасын, туруктуу интегративдик сапаттарынын калыптанышына аныктоого мүмкүндүк берген система. Өз кезегинде, башталгыч класстын окуучуларынын улуттар аралык мамилелешүү маданиятынын даярдыгынын компоненттери, критерийлери сапаттык же сандык мүнөздөмөсү катары иштеп, тарбиялоо процессинин натыйжалуулугун системалуу баалоого мүмкүндүк берет.

Адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгы "2021-2026-жылдары Кыргыз Республикасында Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун өнүктүрүүнүн концепциясы жөнүндө". Бишкек шаары, 2020-жылдын 13-ноябры ПЖ№ 39
2. Кыргыз Республикасында 2020-жылдан 2040-жылга чейин мектеп окуучуларынын тарбиялоо концепциясы.
3. Адылбек кызы Гүлназ. Влияние национально-психологических факторов на поликультурное воспитание младших школьников: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: (специальность 13.00.01. – Бишкек, 2005. – 23 б.
4. Алтаев, М.А. Воспитание учащихся в духе дружбы народов и пролетарского интернационализма в процессе изучения истории Киргизии в курсе истории СССР. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: (специальность 13.00.02. –Фрунзе, КГУ, 1967. –22 б.
5. Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников. – Б.: Илим, 1994. – 109 б.
6. Асипова, Н.А. Взаимосвязь интернационального и нравственного воспитания в школах с несколькими языками обучения / Н.А. Асипова. – Фрунзе: Мектеп, 1988. – 64 б.
7. Асипова, Н.А. Этнопедагогические аспекты формирования культуры межнационального общения школьников. Народная педагогика и современные проблемы воспитания. Материалы Всесоюзной научно-практической конференции, Часть 1. – Чебоксары, 1991.
8. Асипова, Н.А. Культурологический подход как теоретическая основа формирования культуры межнационального общения. – Бишкек, Вестник КГНУ, 1995. – 121-125б.
9. Асипова, Н.А. Межкультурные коммуникации и поликультурное образование. – Бишкек 2015. 233 б.
10. Гасанов, З.Т. Воспитание культуры межнационального общения методология, теория, практика / З.Т. Гасанов. Махачкала: Эпоха, 2000. – 338 с.
11. Каниметов, А.К., Трусковец А.В., Шейман Л.А. Школы интернациональной дружбы. – Фрунзе: Мектеп, 1967. – 32 б.
12. Карыпкулов, А.К. Интернациональное воспитание в средней школе в условиях обновления советского общества / А.К. Карыпкулов. – Бишкек: Мектеп, 1991. – 140 б.

13. Кожобаев, А. Методика формирования знаний у десятиклассников о развитии межнационального общения (на примере истории Кыргызстана) Автореф. дис. ... канд. пед. наук: (специальность 13.00.02) . – М., 1991. – 16 б.
14. Комаров В. П. Культура межнационального общения // Народное образование. – 1993. – № 5. – 65–67 б.
15. Тимофеева, Л.Ф. Организация внеклассной работы в школах с несколькими языками обучения как фактор создания коллектива учащихся. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Фрунзе, КГУ, 1970. – 21 б.
16. Хайруллин Р. З. Формирование культуры межнационального общения и толерантности в молодежной среде // Мир психологии. – 2009. – №3. – 85-93 б.
17. Юнусходжаев, А. Воспитание учащихся в духе дружбы народов и социалистического интернационализма в школах Киргизии / Автореф. дис. ...канд. пед. наук, – Ташкент 1969. – 20 б.